

Håkon Korsvold

Fra idé til virkelighet

– Humboldt-universitetet i Berlin

Få universiteter er så myteomspunnet som Humboldt-universitetet i Berlin. Det ble opprettet i 1810, og er de siste hundre år av mange blitt sett på som den første og fremste bæreren av Wilhelm von Humboldts idealer – tanker om forskerens og studentens frihet og om foreningen av forskning og undervisning i en institusjon.

På den måten har Humboldt-universitetet figurert som et slags modelluniversitet for moderniseringen av andre universiteter verden over. Dagens Humboldt-universitet bygger bevisst på denne myten. På universitetets hjemmesider kan man lese at det er «alle moderne universiteters mor» og at det fremdeles bærer med seg reformimpulsen fra tiden da det ble grunnlagt.¹

Historikere har i den senere tid viet myten om Humboldt-universitetet stor interesse.² Myten har til tider levd et ganske uavhengig liv. Denne artikkelen skal ikke gå videre med dette, den skal derimot ta for seg følgende tre problemstillinger; hvorfor ble universitetet i Berlin opprettet, hva var det tenkt å være, og hvilken samfunnsmessige betydning fikk det? Målet er ikke her å

ta opp disse spørsmålene i hele sin bredde, men å diskutere noen sentrale punkter.

Humboldt-universitetet

Humboldt-universitetet, som ligger i det tidligere Øst-Berlin, fikk sitt nåværende navn først i 1949. Bare to år før hadde et slikt forslag om å kalle opp universitetet etter Humboldt-brødrene blitt avvist, men opprettelsen av *Freie Universität* i Vest-Berlin i 1948 medvirket til at øst-tyske myndigheter mer bevisst ønsket å uttrykke at det var deres universitet som var den egentlige arvtakeren til Humboldt-tradisjonen.³ Humboldt-navnet skulle være et symbol for en «sosialistisk humanisme».⁴ De valgte å kalle opp

universitetet etter både filologen Wilhelm von Humboldt, som er den personen som knyttes til Humboldt-modellen, og hans bror, zoologen Alexander von Humboldt.

Inntil den annen verdenskrigs slutt hadde universitetet båret navnet etter dets kongelige grunnlegger, kong Friedrich Wilhelm III.⁵ De første 18 år, fra dets grunnleggelse i 1810 til 1828, het det imidlertid bare Universität zu Berlin.

Den franske trusselen

I 1806 tapte den prøyssiske hæren for Napoleons soldater. Det var en katastrofal begivenhet for en stat som hadde traktet etter å bli en av de førende i Europa, og som nå ble underlagt Napoleons vilje. Prøyssen mistet nærmere halvparten av sitt tidligere landområde og befolkning. Av de fem universitetene Prøyssen hadde før Napoleonskrigene startet, satt det bare igjen med de to universitetene i Frankfurt/Oder og Königsberg.

Den franske revolusjon og dens idégrunnlag hadde opprinnelig mange tyske tilhengere, men etter terroren i 1793/94 var det mange som tok avstand fra revolusjonens til dels ukontrollerte voldelige konsekvenser. I stedet utviklet det seg i tyske stater, som for eksempel Prøyssen, en tanke om at staten skulle kunne reformere seg selv – det skulle være en «Revolution im Inneren» regissert ovenfra.⁶ Reformforsøkene i Prøyssen manglet lenge intensitet og kraft, men etter tapet for Napoleon var regimet havnet i en åpenbar legitimeringskrise. Trusselen om at revolusjonære bevegelser også skulle få makt i Prøyssen, bidro til at de styrende utformet en strategi for en «Defensive Modernisierung».⁷

I alle deler av det prøyssiske statsapparatet ble det gjennomført omfattende endringer. Ved siden av å rasjonalisere statlig virksomhet, gikk disse endringene ut på å binde hver enkelt borger nærmere til staten. Særlig viktig i så måte var innføringen av allmenn verne-, skatte- og skoleplikt.⁸ Både militær- og skattevesenet var fra gammelt av viktige deler av statsforvaltningen. Prinsippet om at staten hadde ansvaret for utdanning av sine borgere var imidlertid nytt. Det skulle nå skapes et enhetlig system for en nasjonal oppdragelse – eller dannelse – i Prøyssen. I januar 1809 ble diplomaten Wilhelm von Humboldt ansatt som sjef for «Sektion für Kultus und Unterricht» i

indredepartementet for å planlegge reformer innen hele det prøyssiske utdanningsvesenet. I det følgende skal disse universitetsreformene presenteres nærmere.

Wilhelm von Humboldts forbilder

Humboldt var virksom i sitt embete i bare noe over ett år, frem til juni 1810, da han så seg tvunget til å be om avskjed. I denne perioden utviklet han en plan for en *høyere undervisningsanstalt* – Humboldt brukte selv sjelden betegnelsen *universitet* – i Berlin. Det er denne planen som har gitt Humboldt en uødelig plass i universitetshistorien. Det er den, pluss enkelte skrifter fra Humboldts penn i samme periode, og da særlig notatet «Ueber der innere und äussere Organization der höheren Unterrichtsanstalten»⁹, som er referansen for begreper som *Humboldt-modellen* og *Humboldts idealer*.

Hvilke forbilder hadde Humboldt for sin plan? Prøyssens to gjenværende universiteter i Frankfurt/Oder og Königsberg var i alle fall ingen forbilledlige institusjoner. Mens universitetene i middelalderen hadde vært renommerte sentre for vitenskapelig virksomhet og utdanning av en elite, var de fleste av de tyske universitetene i løpet av 1700-tallet havnet i vanry. Undervisningsmetodene ble beskrevet som skolastiske øvelser i rettroenhet kontrollert av kirken, studentene ble sett på som late og udisiplinerte, og universitetslærerne ble beskyldt for bare å overføre encyklopedisk kunnskap. Slike institusjoner var verken egnet til å utdanne en fremtidig elite eller til å utvikle vitenskapelig kunnskap. I løpet av 1700-tallet ble da også studenttallet ved tyske universiteter (Østerrike unntatt) redusert med omtrent en tredjedel, fra omkring 9000 til 6000 studenter.¹⁰

Vitenskapelig virksomhet ble på den tiden heller forbundet med de vitenskapelige akademiene. Det gjaldt ikke bare i tyske stater, men også i land som England og Frankrike. De franske universitetene ble rett og slett avskaffet i forbindelse med den franske revolusjonen. Der hadde bindingen til kirken vært enda sterkere enn det som var vanlig ved tyske universiteter.¹¹ Vitenskapelig forskning ble skilt fra utdanning og lagt til egne institusjoner – gjerne vitenskapelige akademier som eksisterte også før revolusjonen. For utdanning av ledende byråkrater opprettet franskmennene egne spesialhøyskoler (de såkalte

Grandes Écoles). Også i Prøyssen var det i årene rundt 1800 blitt opprettet slike skoler for utdanning av for eksempel veterinærer, militærleger og byggingeniører.¹²

Men det fantes andre forbilder for Humboldts plan. Universitetene i Halle og særlig Göttingen hadde innført en ny vitenskapelig stil. Universitetet i Göttingen, som ble opprettet i 1737, var en institusjon frikoplet fra kirken. Undervisningen foregikk delvis i form av seminarer, hvor lærere og studenter arbeidet sammen om vitenskapelige problemstillinger. Universitetslærerne ble dessuten forventet å offentliggjøre resultater av sin forskning i vitenskapelige publikasjoner beregnet på et internasjonalt publikum. Universitetet i Göttingen var et foregangsuniversitet også i den forstand at det klarte å trekke til seg en usedvanlig stor andel velstående studenter.¹³ De adelige brødrene Alexander og Wilhelm von Humboldt hadde vært blant dem.

Universitetet i Göttingen tjente som forbilde for Humboldts reformplan. Han ønsket å gjøre fri vitenskapelig forskning til en sentral del av virksomheten til den planlagte utdanningsinstitusjonen. Ja, for at universitetet skulle tjene sin hensikt, måtte professorer og studenter i så stor grad som mulig stå overfor vitenskapens rene idé, og dermed var «Einsamkeit und Freiheit» de rådende prinsippene som burde ligge til grunn.¹⁴ Statens motiver for å reformere det høyere utdanningssystemet var derimot bestemt av utilitaristiske interesser. Den ønsket en mer effektiv statsadministrasjon og en styrking av næringslivet. Hvordan kunne dette målet forenes med Humboldts idealistiske oppfatning av vitenskapen?

Vitenskapelig virksomhet som nyhumanistisk dannelse I følge nyhumanistisk tenkning hadde vitenskapen en viktig funksjon for individets dannelse. Nyhumanismen var en åndsretning som la særlig vekt på kunnskapens subjektive side. Den utviklet seg gradvis i tysktalende deler av Europa, særlig i tilknytning til universitetene i Göttingen og Halle, fra midten av 1700-tallet.¹⁵ Sentralt for nyhumanistene sto menneskets dannelse. Dannelse var i følge nyhumanistene en indre forming av den enkeltes personlighet. En dannet person var disponert for å handle etter visse allmenngyldige prinsipper. I følge nyhumanisten Humboldt skulle hele utdanningssystemet, fra folkeskolen til de høyeste undervisningsanstaltene, være innrettet mot dannelse. Men trinnene på utdanningsstigen skulle være innrettet mot forskjellig slags dannelse.

Humboldt skilte dermed klart mellom gymnaset og universitetet som utdanningsinstitusjoner. Mens gymnaset var en oppdragelsesanstalt, hvor læreren skulle forme eller danne sine elever, skulle universitetet være et sted hvor studenter og lærere *sammen* skulle søke mot nye vitenskapelige sannheter. «Forholdet mellom lærer og elev blir således et ganske annet enn tidligere. Den førstnevnte er der ikke for den sistnevntes skyld, begge er der for vitenskapens skyld.»¹⁶ *Vitenskapen* skulle virke oppdragende og dannende på både lærer og student. Den evige søkingen etter vitenskapelig kunnskap skulle være fullendelsen av den enkeltes dannelse. Målet var at man aldri skulle stivne i et system. Studenten og læreren skulle være forskere som aldri stopper opp, men som alltid er på jakt etter ny kunnskap. Det var dette som skulle være essensen av «Bildung durch Wissenschaft».

Når nyhumanistene skulle argumentere for den vitenskapelige dannelsens praktiske nytte, la de vekt på at generell, teoretisk kunnskap lot seg anvende i mange ulike situasjoner. Det var kunnskap som ikke straks ville bli foreldet i en verden i stadig raskere utvikling. Partikulær, praktisk kunnskap kunne heller læres i arbeidslivet etter behov. En slik vitenskapelig dannelse var etter nyhumanistenes – og dermed Humboldts – mening et viktig fortrinn for en person som skulle gå inn i statens tjeneste: «For bare den vitenskap som stammer fra det indre og kan innpodes i det indre, omdanner også karakteren; og likesåvel for staten som for mennesket dreier det seg om karakter og handling, ikke om viten og ord.»¹⁷

Humboldts universitetsplan

I juli 1809 la Humboldt frem sin plan for organiseringen av en høyere undervisningsanstalt i Berlin. I denne planen søkte Humboldt å skape institusjonelle rammer for en realisering av sine universitetsideer.

For at vitenskapen skulle kunne «stamme fra det indre», måtte studenten og læreren ha frihet i sin søking etter kunnskap. Konfesjonelle påbud fikk ikke binde denne friheten, heller ikke direkte krav om praktisk nytte. Derfor skulle Humboldts høyere undervisningsanstalt være en statlig institusjon. Staten var etter Humboldts mening alene om å kunne garantere for at universitetet ikke skulle

bli offer for særinteresser. Men Humboldt hadde en liberal oppfatning av forholdet mellom universitet og stat; staten skulle sikre de ytre rammer for universitetets virksomhet, men ellers blande seg så lite som mulig i universitetets indre anliggender. Humboldt foreslo for eksempel at det skulle opprettes egne stiftelser for finansieringen av universitetet, slik at det ikke ble direkte avhengig av statlig finansiering.

Staten skulle altså sikre de ytre formene og midlene for at de høyere vitenskapelige undervisningsanstaltene skulle kunne fungere etter sitt formål. Men på ett punkt betydde dette for Humboldt et brudd med noe av den autonomien universitetene tradisjonelt hadde hatt: *Staten* skulle heretter utnevne professorene. Universitetene skulle ikke lenger ha rett til selvrekuttering. Denne hadde etter manges mening bidratt til universitetenes konservatisme og hindret nyvinning. Det ville derfor etter Humboldts mening være i vitenskapens egen interesse at avgjørelsen om ansettelse ble tatt av personer uten tilknytning til institusjonen. Dette var for øvrig helt i tråd med den praksisen som ble fulgt i Göttingen.¹⁸

Humboldt plan innebar at institusjonen ble lagt til Berlin. Dette valget var ikke uten videre selvsagt. Mange mente at storbyen var lite passende som studiested for unge studenter. Her var det for mange fristelser som ville kunne lede studentene bort fra studiene. Nettopp manglende disiplin blant studentene ble av mange sett på som et hovedankepunkt mot de tradisjonelle universitetene. Livet i storbyen var også dyrere enn i en småby – et ikke uvesentlig poeng for de mange fattige studentene. Disse betraktningene likner slike som ble gjort rundt opprettelsen av Det kongelige Frederiks universitet i Christiania i 1811, hvor Kongsberg lenge var det foretrukne sted.¹⁹ De fleste tyske universiteter lå da også i mindre byer, så hvorfor legge universitetet til Prøyssens hovedstad Berlin?

Et viktig poeng for Humboldt var at nødvendig infrastruktur for å drive vitenskapelig virksomhet allerede eksisterte i Berlin. Det prøyssiske vitenskapsakademiet hadde store vitenskapelige samlinger,²⁰ og i Berlin fantes det sykehus som var viktige for den praktiske utdannelsen av medisinere. Humboldt håpet også på et samarbeid mellom akademiets vitenskapsmenn og universitetets professorer. De førstnevnte fikk for eksempel rett til å

holde forelesninger ved universitetet. Disse faktorene ville etter Humboldts mening bidra til en egenutvikling av universitetets vitenskapelige liv. Liknende tanker hadde vært rådende da universitetet i Göttingen ble opprettet i tilknytning til byens vitenskapsakademi.

En gylden anledning

Humboldts planer hvilte på en idealistisk begrunnelse av universitetets eksistens. Både Humboldts forgjengere og etterkommere som ansvarlige for Prøyssens utdanningspolitikk hadde et mer utilitaristisk syn på landets ledende undervisningsanstalt. Bare få år tidligere ville det antakeligvis ha blitt opprettet spesialiserte høyskoler etter fransk mønster. Det er derfor blitt sagt om Humboldt at han benyttet «a window of opportunity».²¹ Akkurat der og da var det rom for slike planer som Humboldt fremla. Selv om myndighetene senere gjorde innskrenkninger i universitetets virksomhet, ble ikke Humboldts reformer egentlig reversert.

Historikere har i den senere tid allikevel kraftig moderert Humboldts betydning for de prøyssiske universitetsreformene.²² For det første fremheves det at idégrunnlaget for disse dokumentene allerede ble delt av mange i Humboldts samtid, at Humboldt bygde på skrifter som Kants «Der Streit der Fakultäten», ja at Humboldt til og med mer eller mindre videreførte tanker og ideer som var ført i pennen av Friedrich Schleiermacher i årene forut.²³ For det andre påpekes det at Humboldts embetsperiode var meget kort, slik at han på ingen måte hadde noen mulighet til å følge opp sine planer og ideer, men at dette var opp til andre.²⁴ For det tredje påpekes det ofte at Universitetet i Berlins virkelige historie skiller seg markant fra Humboldts idealer: Humboldts tanker om vitenskapelig frihet og forening av forskning og lære ble ikke fulgt opp i den grad han hadde ønsket.

Planen settes ut i livet

Humboldts universitetsplan ble sanksjonert av kongen høsten 1809, og dermed kunne arbeidet med å opprette et universitet i Berlin begynne. Høsten 1810 startet Universitetet i Berlin sin virksomhet i nyoppussede lokaler i Prinz-Heinrich-Palais Unter den Linden. Åpningen var

uten pomp og prakt. I følge den tyske historikeren Rüdiger vom Bruch var det da heller ingen grunn til stor festivitas. Universitetet hadde ennå ikke fått sin fundas – det skjedde først i 1817. Studenter og lærere måtte sitte på gulvet – undervisningslokalene var ennå ikke innredet med møbler. Selv om universitetet hadde klart å tiltrekke seg en anselig stab dyktige professorer, var det også mange som hadde avslått å komme til Berlin. Det er lite som tyder på at andre tyskere i samtiden så noe vesentlig nytt med åpningen av Universitetet i Berlin.²⁵

Universitetet startet opp virksomheten med fire fakulteter, 52 lærere og 256 studenter. De teologiske, juridiske og medisinske fakultetene var videreføring av de klassiske profesjonsutdannende fakultetene. Det fjerde fakultetet, det filosofiske, hadde nyhumanistene tiltenkt en ny rolle. Her skulle vitenskapelig forskning drives uavhengig av profesjonsinteresser. Med Kant argumenterte de med at mens de andre fakultetene hadde staten eller kirken som øverste autoritet, skulle dette fakultetet kun være forpliktet overfor den frie vitenskapen.

Det filosofiske fakultetet fikk ikke en slik fremtredende stilling som de tyske nyhumanistene hadde håpet på. Også professorene ved dette fakultetet måtte forholde seg til statlig sensur og det faktum at de først og fremst skulle utdanne fremtidige gymnaslærere. Studenttallet ved det filosofiske fakultetet var lenge lavere enn ved de andre fakultetene, men dette endret seg etter hvert. Fra omtrent 1870 var fakultetet det største målt i studenttall.²⁶ Sammen måtte fakultetene kjempe om en ganske beskjeden sum penger. Humboldt hadde som nevnt håpet at universitetet kunne finansieres av stiftelser, men allerede fra begynnelsen ble bevilgingene foretatt direkte fra statskassen. Myndigheten hadde dermed en mer direkte kontroll med hva slags virksomhet den ønsket å fremme. Humboldt hadde anslått et behov for årlige bevilgninger i størrelsesordenen 150 000 taler. I 1820 var de årlige bevilgningene, som steg år for år, ennå ikke kommet opp i mer enn 80 000 taler. I 1834 utgjorde Prøyssens samlede utbetalinger til sine fem universiteter 0,5% av statshusholdningen. Til sammenlikning utgjorde bevilgningene til militærvesenet i første halvdel av 1800-tallet mellom en tredjedel og halvparten av statens samlede utgifter.²⁷

Universitetet i Berlin som vitenskapelig institusjon

Allikevel kom Berlins universitet til å få betydning for det prøyssiske samfunnet og for den prøyssiske staten på flere måter. I universitetshistorisk sammenheng er det først og fremst den betydningen dette universitetet har hatt for vitenskapens utvikling som er blitt vektlagt.

Universitetet i Berlin var fra begynnelsen av en vitenskapelig institusjon etter datidens standarder, hvor alle samtidens vitenskapelige disipliner var samlet. Av sentral betydning var det at denne institusjonen ikke bare skulle drive med vitenskapelig forskning, men også med utdanning. Vitenskapelig forskning ble tilført penger og talent. På sikt viste dette seg å være en viktig årsak til at store deler av tysk vitenskap fikk en førende posisjon i verden.

Etter napoleonskrigenes slutt i 1815 ble alle prøyssiske universiteter reformert etter mønster fra Berlin. Også i andre tyske stater ble mange universiteter reformert mellom 1800 og 1820. Reformene gikk i samme retning; vitenskapelig virksomhet ble sett på som en integrert del av universitetenes virksomhet. Historikere har imidlertid i det siste avvist at Berlins universitet i denne sammenheng tjente som modell. For det første hadde universiteter som Göttingen og Halle allerede innført mye av den vitenskapelige praksis og organisasjon som Berlins universitet bygget på. For det andre foregikk mange reformer og utvikling av universiteter utenfor Prøyssen uten referanse til Berlins universitet.²⁸ Det som imidlertid ikke er omstridt, er at Universitetet i Berlin, sammen med en håndfull andre tyske universiteter, har mye av æren for at Tyskland fikk et vitenskapelig hegemoni mot slutten av 1800-tallet. Om ikke universitetet i Berlin var alene om å være modell, så var de tyske universitetene samlet etter hvert modell for universitetsutviklingen i mange andre land.

Opprettelsen av Berlins universitet førte ikke med ett slag til at vitenskapelige kvalifikasjoner ble enerådende ved ansettelse av professorer. Dette ble først konsekvent gjennomført etter 1850, og Berlins universitet var bare ett av flere som ledet an i denne utviklingen.²⁹ Som nevnt ønsket Humboldt å sikre vitenskapelig frihet ved insistere på at staten skulle utpeke professorene. Filosofen Hegel, juristen Savigny, historikeren Ranke og medisinerne

Johannes Müller, Purkinje og Schönlein har alle det til felles at de ble kalt som professorer til Universitetet i Berlin mot de respektive fakultetenes ønsker.³⁰ Dette synes å vise at Humboldt hadde rett i sine antakelser. Men ikke sjelden forhindret myndighetene at godt kvalifiserte personer ble utnevnt ved å utnevne vitenskapelige ubetydeligheter.

Myndighetene gikk altså ikke inn for en konsekvent politikk for å fremme universitetets vitenskapelighet. Men etter hvert ble det en etablert praksis at det angjeldende fakultet fikk forslagsrett ved besettelser av professorater, hvor det satte opp en liste over tre kandidater i prioritert rekkefølge.³¹

Dannelsesborgerskapet

Selv om nyhumanistene la vekt på at universitetet skulle drive med vitenskapelig virksomhet, var en forbedret utdanning av statstjenestemenn det som sto i forgrunnen for myndighetene. Vitenskapens skjebne ved universitetet var således tett knyttet til den betydning vitenskapelig dannelse fikk i utdannelsen av embetsmenn.

Sammen med gymnaset bidro universitetet sterkt til at meritokratiske prinsipper for besettelse av embeter i den prøyssiske staten etter hvert fortrenget forrang på grunn av fødsel. Færre og færre embeter ble forbeholdt adelen, flere og flere embeter forutsatte at man hadde vært elev ved et gymnas. I 1817 ble det ved lov bestemt at universitetsstudier skulle være en forutsetning for å få høyere embeter i den prøyssiske stat. Også adelen måtte dermed i økende grad finne seg i å ansettes på grunnlag av eksamensbevis.

Den funksjonen gymnaset og universitetet fikk for utdanning av embetsmenn, betydde at nesten alle privilegerte stillinger i staten var knyttet til generell klassisk og vitenskapelig dannelse, og ikke bare fagkunnskap. På den måten økte vitenskapens anseelse ytterligere i det prøyssiske samfunn. Det betydde også at tradisjon ble utfordret som legitimitetskilde. Tradisjonelle oppfatninger og praksiser måtte i stadig større grad prøves mot rasjonelle, vitenskapelige argumenter.

Vitenskapelig dannelse fikk hos mange etter hvert nærmest status som en ny religion. Professorene ved universitetet i Berlin hadde en usedvanlig høy status i det

prøyssiske samfunnet. Ved ansettelse fikk de automatisk rang som «Rat 4. Klasse». Det tilsvarte stillingen til en regjeringsråd. Mange professorer fikk til og med tittelen «Geheimerat».³²

Dette åpnet for sosial mobilitet i det som hadde vært et standssamfunn. Selv om de fleste studentene var fra adels- eller embetsmannsfamilier, var det et bemerkelsesverdig høyt antall studenter som kom fra lavere sosiale lag.³³ På den måten kunne de også få del i andre privilegier som gymnasutdanning eller universitetsstudier førte med seg, som reduksjon av førstegangstjenesten fra tre til ett år. Allikevel må det holdes fast ved at gymnaset og særlig universitetet var eliteinstitusjoner. Kun en brøkdel av en promille av den prøyssiske befolkningen studerte ved et universitet.

Alle tyske universiteter, også Universitetet i Berlin, var statlige institusjoner. Professorene var alle embetsmenn. Dette forholdet har fått historikere til å betegne det tyske dannelsesborgerskapet som «Verstaatlichte akademische Intelligenz».³⁴ Tyske akademikere fikk mye støtte og makt. De hadde tilnærmet eksklusiv tilgang til en rekke betydningsfulle embeter i staten. Universitetsprofessorene nøt en høy rang i det prøyssiske byråkratiet. De var godt betalte, og deres forskning ble rimelig godt finansiert. Prisen for alt dette var kravet om lojalitet overfor staten.

Universitetet i Berlin – en liberal institusjon?

Berlins universitet ble opprettet i en periode hvor Prøyssens statsapparat var sterkt influert av liberale tanker. Etter napoleonskrigenes slutt i 1815 satte reaksjonen inn, som den gjorde ellers i Europa. Myndighetene ble mer oppsatt på å kontrollere universitetene, dets lærere og studenter. Liberale byråkrater påvirket av nyhumanistiske ideer hadde argumentert for at en fri vitenskapelig dannelse var viktig for fremtidige embetsmenn. Men, som det nettopp ble nevnt, hadde denne dannelsen en kritisk brodd mot det bestående, mot tradisjon og autoriteter. Den første reaksjonen kulminerte i de såkalte Karlsbad-dekretene, som ble vedtatt av samlingen av tyske stater – *Deutsche Bund* – i 1819.

Den direkte foranledningen – eller nærmest påskuddet – for vedtaket av disse dekretene, var noen hendelser som var knyttet til universitetsstudenter. Som nevnt hadde

Humboldt vært nøye med å understreke betydningen av frihet både for studenter og lærere. Lærerne skulle ha frihet til å forske på det de ville, og de skulle ha frihet til å foredra det de ville. Studentene skulle på sin side være frie til å følge den undervisning de ønsket. Det var ikke noe pensum. Det var heller ikke noe organisert studieførløp. Den første eksamen man kunne ta ved universitetet var doktorgradsprøven. Men studier ved universitetet var en forutsetning for å bestå de statlige embetsprøvene.

Mens universitetslærerne formelt var en del av universitetet i og med at de var ansatte, så hadde ikke studentene noen formell tilknytning til universitetet. Det livet i «Einsamkeit und Freiheit» som dette åpnet for, passet knapt for de fleste. Studentene sluttet seg dermed sammen i private studentforeninger som for eksempel turnforeninger. Mer berømt er de såkalte «Burschenschaften», som eksisterer den dag i dag.

Myndighetene så med skepsis på disse private foreningene, i og med at de ikke var under myndighetenes kontroll. Slike foreninger åpnet for muligheter til å drive med politisk virksomhet som kunne være i opposisjon til myndighetene. I 1817 organiserte *Burschenschafts*-forbindelser fra 15 forskjellige universiteter et stort møte i byen Wartburg.³⁵ Over 500 studenter deltok. Studentene sang nasjonalpatriotiske sanger, og mange argumenterte for at alle tyske stater måtte få sin konstitusjon. Særlig Østerrikes statsminister, fyrst Metternich, ble alarmert. Studentenes agitasjon åpnet for en tysk nasjonalisme som kunne true den europeiske maktbalansen Metternich så nøye hadde planlagt i 1815.

Året etter møtet i Wartburg gjennomførte en teologistudent fra Jena et mord på den konservative, tyske forfatteren Kotzebue i Mannheim. Denne var en sterkt omstridt litterat i samtiden. Særlig alvorlig var det at Kotzebue ble mistenkt for å spionere på tyske universiteter for den russiske tsaren. Flere av hans skrifter var for øvrig blitt brent på Wartburgmøtet. Selv om attentatsmannen nok ikke hadde støtte blant hoveddelen av studentene som var organisert i *Burschenschaften*, ønsket Metternich å tolke mordet som et utslag av at ikke bare studentenes, men også universitetenes radikalisme var kommet ut av kontroll. I et møte i Karlsbad i 1819 fikk Metternich med seg lederne for de andre tyske statene på å undertegne de såkalte Karlsbad-dekretene.³⁶

Karlsbad-dekretene foreskrev en omfattende innskrenkning av studentenes og universitetslærernes frihet. Ikke alle de tyske statene var like ivrige i å følge opp disse dekretene, men de prøyssiske myndighetene valgte å forfølge studenter og universiteter. Strengere sensur ble innført, alle bøker skulle for eksempel forhåndssensureres, og universitetsprofessorene, som alle var statlige embetsmenn, ble pålagt et sterkere lojalitetsløfte. Lojalitet, «Vertrauen und Folgsamkeit», var forventet av universitetsprofessorene ved Universitetet i Berlin helt fra grunnleggelsen, og dette kravet var blitt innskjerpet i statuttene som ble vedtatt i april 1817. Karlsbad-dekretene bidro ytterligere til tysk – og prøyssisk – akademias underkastelse for øvrigheten.

Avslutning

Begynnelsen av 1800-tallet markerer et viktig skille i universitetets allmenne historie. Institusjonen var på sett og vis utryddingstruet. I Frankrike ble universitetene lagt ned, og i de tyske statene var det mange som ivret for å gjøre det samme. I stedet valgte imidlertid de tyske statene å reformere sine universiteter – noen først, andre etter hvert. Prøyssens største universitet, Universitetet i Berlin, spilte en viktig rolle i denne forbindelse. I ettertid er det blitt tillagt en usedvanlig viktig rolle. Kanskje er det fordi Humboldt så klart og tydelig formulerte idealene for en slik institusjon?

Det som fra vårt ståsted i dag gjør disse nyreformerte universitetene moderne, er den nye statusen de ga vitenskapen. Betegnelsen «moderne universitet» refererer til en utdanningsinstitusjon som ser vitenskapelig forskning som en sentral del av sin virksomhet. Men det som ofte overses i denne forbindelsen, er at forskning og vitenskap for Humboldt betydde noe annet enn det vanligvis gjør i dag. For Humboldt var det å forske vitenskapelig et ledd i den enkeltes personlige dannelselse – «Bildung durch Wissenschaft». Men på den måten tjente det også nasjonens åndelige og moralske dannelselse. For denne dannelsens skyld ønsket han at både lærer og student skulle ha anledning til å være for seg selv og at de begge skulle ha frihet til å forske på det de ville – de skulle sikres «Einsamkeit und Freiheit».

Noter

1. Universitetets hjemmesider finnes på www.hu-berlin.de.
2. Se Mitchell G. Ash (red.), *German Universities Past and Future – Crisis or Renewal?* Berghahn. Providence 1997. Denne boka finnes også i tysk oversettelse (*Mythos Humboldt – Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*). Böhlau, Wien 1999). Se også Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt International – Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Schwabe. Basel 2001. For et eksempel på hvordan myten kreativt kan brukes til å kritisere dagens utdanningspolitikk, se Thorsten Nybom, «The Humboldt Legacy: Reflections on the Past, Present, and Future of the European University», i *Higher Education Policy*, 2003 (16), 141-159.
3. Jf. Rüdiger vom Bruch, «Die Gründung der Berliner Universität», i Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt International – Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Schwabe. Basel 2001, s. 54.
4. Jf. John Connelly, «Humboldt Coopted – East German Universities, 1945-1989», i Mitchell G. Ash (red.), *German Universities Past and Future – Crisis or Renewal?* Berghahn, Providence 1997, s. 55.
5. Det var vanlig å kalle opp et universitet etter dets kongelige grunnlegger. Således fantes det i 1828 allerede et Friedrich-Wilhelms-universitet både i Bonn og i Breslau. Norges første universitet, Det kgl Frederiks universitet, ble for øvrig også kalt opp etter sin stifter.
6. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Erster Band 1700-1815*. C. H. Beck. München 1987 (heretter Wehler I), s. 401.
7. Wehler I 1987, s. 345ff.
8. Se Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866*. C. H. Beck. München 1983, s. 451ff for en beskrivelse av omformingen av Prøyssen til det han kaller en «skolestat». For en beskrivelse av de første utdanningsreformene som markerte et statlig ansvar for utdanningsvesenet, se også Wehler I 1987, s. 289f.
9. Dette notatet, som ble skrevet i 1809/10, ble gjenopplaget først helt mot slutten av 1800-tallet og publisert i sin helhet for første gang i 1903 (Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften. Bd. 10, Wilhelm von Humboldts politische Denkschriften*. Utgitt av Bruno Gebhardt, Berlin 1903. Jf. Rainer C. Schwinges, «Humboldt International – Der Export des deutschen Universitätsmodells – Eine Einführung», i Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt International – Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Schwabe. Basel 2001, s. 5ff.
10. Jf. Charles E. McClelland, *State, society, and university in Germany, 1700-1914*. Cambridge University Press. Cambridge 1980, s. 28.
11. Jf. Notker Hammerstein, «Chapter 3: Relations with Authority», i Hilde De Ridder-Symoens (red.), *A History of the University in Europe. Volume II – Universities in Early Modern Europe*. Cambridge University Press. Cambridge 1996, s. 124 ff. Se også McClelland 1980, s. 94.
12. Jf. Wehler I 1987, s. 480.
13. Andelen adelige studenter ved Universitetet i Göttingen varierte stort sett mellom 10 og 15 %. Det var omtrent det dobbelte av det som var vanlig ved andre tyske universiteter på den tiden. Jf. McClelland 1980, s. 46f.
14. Jf. vom Bruch 2001, s. 69. «Einsamkeit und Freiheit» er tittelen på en bok skrevet av Helmut Schelsky og utgitt første gang i 1963 som et forsvar for en humboldtsk universitetsmodell i den vest-tyske debatten om reformering av høyere utdanning (Helmut Schelsky, *Einsamkeit und Freiheit. Idé und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*, Bertelsmann, Reinbek 1963. Schelsky grep med det tilbake til en ofte sitert formulering som stammer fra Wilhelm von Humboldt.
15. Jf. McClelland 1980, s. 111ff.
16. Wilhelm von Humboldt, «Om den indre og ytre organisasjon av de høyere undervisningsanstalter i Berlin», oversatt av Eivind Tjønneland og Egil A. Wyller, i Egil A. Wyller (red.), *Universitetets idé gjennom tidene og i dag*. Universitetsforlaget. Oslo 1991, s. 95.
17. Humboldt 1991, s. 96.
18. Wehler II 1987, s. 506.
19. Jf. John Peter Collett, *Historien om Universitetet i Oslo*. Universitetsforlaget. Oslo 1999, s. 28.
20. Humboldt klarte faktisk mot vitenskapsakademiets vilje å få overdratt dets institutter og samlinger til universitetet, jf. vom Bruch 2001, s. 66f.
21. Jf. vom Bruch 2001, s. 73.
22. Jf. Sylvia Paletschek, «Verbreitete sich ein 'Humboldt'sches Modell' an den deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert?» og Marita Baumgarten, «Professoren- und Universitätsprofile im Humboldt'schen Modell 1810-1914», i Rainer Christoph Schwinges (red.), *Humboldt International – Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Schwabe. Basel 2001, s. 75-130.
23. Jf. Walter Rüegg, «Der Mythos der Humboldtschen Universität», i Matthias Krieg & Martin Rose (red.), *Universitas in theologia – theologia in universitate. Festschrift für Hans-Heinrich Schmid zum 60. Geburtstag*. Zürich 1997, s. 155-174.
24. Wehler mener således at Humboldts innflytelse står langt tilbake for den Münchhausen hadde i Göttingen på 1700-tallet (Wehler II 1987, s. 505).
25. Jf. Paletschek 2001, s. 97f.
26. Jf. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Dritter Band 1849-1914*. C. H. Beck. München 1995, s. 420.
27. Wehler II 1987, s. 506.
28. Jf. Paletschek 2001, s. 77ff.
29. Jf. Baumgarten 2001, s. 115.
30. Jf. Wehler II 1987, s. 507.
31. Et eksempel kan illustrere hvordan dette ble praktisert. Av 50 jusprofessorater som ble besatt mens den mektige von Altenstein var «kultusminister» i Prøyssen (1817-40), fulgte 34 fakultetslista, 11 ble valgt ut av ministeriet selv, og 5 ble utnevnt på tross av protester fra fakultetet. Den generelle utviklingen gikk imidlertid mot forholdsvis sjeldnere inngripen fra myndighetenes side. Dette kan tolkes som at universelle vitenskapelige standarder etter hvert ble allment akseptert både av myndighetene og av professorene. Men det kan også tolkes som et resultat av at politisk sensur og undertrykking hadde klart å disiplinere professorene slik at de ikke torde å foreslå politisk kontroversielle kandidater. Dette aspektet vil bli tatt opp igjen senere. Jf. McClelland 1980, s. 184f.
32. Wehler II, s. 517.
33. I Berlin var til å begynne med 28 % av studentene fra småborgerskapet. I 1840 utgjorde denne gruppen fremdeles så mye som 20 % (jf. Wehler II 1987, s. 516).
34. Jf. Wehler I 1987, s. 212.
35. Jf. Wehler II 1987, s. 334ff, og Nipperdey 1983, s. 280ff.
36. For en interessant diskusjon av Metternichs taktiske spill i denne sammenheng, se Wehler II 1987, s. 331ff.